

**ЕТНОІДЕНТИФІКАЦІЙНІ МОДЕЛІ
НАПРЯМКІВ РУСИНСТВА
В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ
В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ**

Надія Кічера,

*аспірантка кафедри політології
Ужгородського національного університету*

У статті основну увагу приділено історичним умовам формування русинства у Словацькій Республіці. У Словаччині, подібно до України, розгляд питання русинства не є однозначним. Дана ситуація знайшла відображення в існуванні двох історіографічних напрямків серед дослідників питання. Однак, усі автори підкреслюють схожість розвитку сучасних Закарпаття та Східної Словаччини.

Ключові слова: *русини, русини-українці, Східна Словаччина, інтелігенція, феодалізм, ідентифікація.*

In the article the author focuses on the historical conditions of the formation of «rusynstvo» in the Slovak Republic. It is important to stress that in Slovakia, as well as in Ukraine, the question of Rusyns movement doesn't have homogeneous analysis. This situation is reflected in two historiographical directions that divides the researchers of the targeted issue. But all authors stress on the similar lines in the development of modern Transcarpathia and East Slovakia.

Keywords: *Rusyns, Rusyns-Ukrainians, East Slovakia, intelligentsia, feudalism, identification.*

Нині питання русинства надзвичайно актуальне. Особливістю даного феномену є різне його сприйняття на державному рівні окремих країн. У деяких державах русини визнаються окремою народністю, отримуючи державну підтримку на рівні з іншими національними меншинами. Одна з таких держав – Словацька Республіка. Проте це питання є доволі дискусійним навіть на рівні авторів, без урахування значного масиву літератури з даної проблематики.

Мета даної роботи – прослідкувати історичні умови формування феномену русинства, використовуючи базові принципи наукового пізнання, максимально об'єктивно порівнюючи основні авторські моделі з цього питання.

Питанню русинства присвячено чимало досліджень М. Мушинки, С. Конечного, П.-Р. Магочія тощо. Варто підкреслити існування великого масиву літератури – від глибоких наукових праць до відвертої публіцистики, не підтвердженої жодними джерелами. Для того щоб уникнути міфологічних нашарувань про русинство у Словацькій Республіці, варто зупинитися на працях, створених в академічному середовищі. Серед дослідників словацького русинства існують два основні історіографічні напрямки: русини – це окремий народ, котрий під дією різних історичних чинників сформувався в окремий етнос; з іншого боку, русини – це українці (русини-українці), але внаслідок історичних метаморфоз деякі українці маргіналізуються, втрачаючи свою українську ідентичність. Ці дві концепції є панівними щодо русинства Словаччини і, до певної міри, протилежними, конфліктними. Щодо конфліктності цікаву гіпотезу висловив російський дослідник О. Неменський, на думку якого русинство як феномен сформувалося на протиставленні русинів українцям (особливо у Східній Словаччині), наводячи порівняння, що в Галичині українці формувалися на фоні суперечок з русофілами [6, с. 251].

Зупинимося детальніше на історичних коренях русинства Словацької Республіки. Ключові питання варто розглянути в порівняльному аспекті двох напрямків. Станом на 1991 р. в Чехословаччині несловаків налічувалося 14%, а серед досліджуваних меншин проживало: русинів – 17200, українців – 13300 осіб [9, с. 63].

Концепція русинів-українців представлена групою авторів – Маріаном Гайдошом, Станіславом Конечним та Миколою Мушинкою. Хоч їх дослідження, опубліковане 1999 р., стосується переважно соціалістичного періоду, проте перший розділ повністю присвячений історичним умовам розвитку

русинів-українців Словаччини. Вже в самій назві монографії згадуються русини-українці, що підтверджує факт повного заперечення русинів як окремого народу.

У вступі автори зупиняються на питанні географічного розселення русинів-українців Словаччини: вони проживали в сучасних районах (okres) Бардейов, Гуменне, Межилаборці, Сніна, Стара Любовня, Стropков, Свидник та Пряшів. Звертається увага на недостовірність офіційної статистики щодо чисельності русинів-українців на сучасному етапі, а також незнання словацькими українцями власної історії [8, с. 5]. Вже на початку дослідження М. Гайдош та ін. зупиняються на схожості розвитку сучасних Закарпаття та Східної Словаччини. Далі автори критикують радянську історіографію за тезу про автохтонність малоруського (українського) населення даної території, вважаючи також походження білих хорватів не зі східних слов'ян, а з південних. Білі хорвати були русинізовані (українізовані) в пізніші сторіччя.

Польська дослідниця Єва Міхна пише, що міф про походження русинів з білих хорватів популярний через те, що необхідний для легітимізації їх етногенезу [10, с. 62-63.]. Професор П.-Р. Магочій таки наголошує, що перші згадки про русинів варто відносити до XI-XII ст. [4, с. 12].

Десь з XI-XII ст. з'являються перші руські поселення. На сучасній Східній Словаччині русини-українці масово оселяються десь із XIV ст. Таку думку поділяє П. Шолтес [12, с. 30]. Приблизно із цього часу на досліджуваних територіях оселяються волохи, котрі змішалися зі східними слов'янами та частково поляками. На зламі XIV ст. регіон був пов'язаний з іншими руськими землями династичними відносинами. Як приклад автори згадують подільського князя Федора Корятовича, котрий за служіння угорському королю отримав Руську марку – територію, де проживали переважно русини. Дослідники припускають, що формування русинсько-української ідентичності почалося саме за часів правління подільського князя. Проте автори використовують у даному столітті термін русини-волохи, причому радше в соціально-правовому, ніж етнічно-територіальному розумінні [8, с. 10].

З XV ст. доля регіону опинилася в руках шляхетського роду Другетів. Переважна частина руського населення були підданими Другетів, займаючись в основному землеробством. Єдиним чинником самоідентифікації з цього часу залишалася так звана руська, греко-східна (православна) віра, завдяки якій на основі мовних, культурних, а особливо церковно-обрядових особливостей, місцеве слов'янське населення починало усвідомлювати свою інакшість. Об'єднанню русинів-українців Східної Словаччини сприяло також їх проникнення в регіон у період розвинутого феодалізму [8, с. 11]. Русинська модель не сприймає Володимирове хрещення, а використовує досить поширену легенду про місію Кирила та Мефодія у Східній Словаччині [10, с. 64]. Легендарні відомості про Кирила та Мефодія знаходимо також у працях австрійських істориків XIX ст., зокрема Йозефа Фідлера, хоч він ототожнює русинську ідентичність з росіянами (великоросами) [7, с. 69-73].

Відомо, що розвинутий феодалізм мав чітку ієрархічну побудову, а тому русини-українці, котрі прибули в цей час, займали найнижчу нішу, що їх і об'єднувало, не говорячи вже про середньовічні міста з їх чіткою регламентацією, відсутністю конкуренції. Наслідком стало повстання Д. Дожі 1514 р., котре мало антифеодальний характер. Водночас представники русинського напрямку дотримуються ідеї, що русинське населення не мало регулярних контактів з українцями і слов'янами з іншого боку Карпат [10, с. 64].

Битву під Могачем М. Гайдош та ін. розглядають як погіршення становища русинів, позаяк останніми почали керувати Габсбурги, які стояли на позиціях окатоличення, а також протестантські семиградські князі, котрі були під владою Туреччини. Підтвердженням антикатолицьких виступів є спроба Краснобродської унії 1613 р., що викликало народний вибух русинського населення, яке продовжувало сповідувати руську віру. Прийняття унії 1646 р. (на Східній Словаччині 1652 р.) стараннями Василя Тарасовича дослідники оцінюють з позицій економічних чинників, поганого матеріального становища, оскільки «попи» і «хлопи» за своїм економічним становищем майже не відрізнялися [8, с. 12].

XVII століття відзначилося протестантськими війнами проти влади Габсбургів. Але Греко-Католицька Церква підтримувала Відень, що негативно позначилося на її вірниках. Ці події стали причиною зрівняння Леопольдом I місцевих уніатських та католицьких священників [8, с. 13]. Однак, на думку П.-Р. Магочія, саме протестантські війни розділили русинів Східної Словаччини, котрі опинилися під впливом католицьких Габсбургів та русинів Мукачівської єпархії, якими почали управляти семигородські князі [4, с. 13-14]. Це, звичайно ж, не зовсім відповідає дійсності, адже Мукачівська єпархія, аж до виокремлення Пряшівської, канонічно поширювалася й на Східну

Словаччину і спільним для них був саме східний обряд греко-католиків і православних, між якими існував скоріше конфлікт ієрархії, ніж простого населення.

XVIII ст. позначилося подальшим зміцненням Греко-Католицької Церкви, духовенство якої продовжувало вести боротьбу з православними. Водночас активність греко-католиків призвела до прийняття руської віри неруським, а подеколи неслов'янським населенням. Внаслідок цього останні починають приймати самоназву, ідентифікацію руснака, що ще більше ускладнило процес самоідентифікації місцевого слов'янського населення. Важливими для подальшого самоусвідомлення русинів-українців Східної Словаччини, на думку авторів, є створення 1787 р. Кошицького греко-католицького вікаріату, а 1816 р. – Пряшівської єпархії, шляхом поділу Мукачівської. З часом Пряшів стає церковним та культурним центром діяльності русинів-українців Східної Словаччини.

З цього часу, за спостереженнями М. Гайдоша та ін., формується й ідеологія русинів. Для прикладу Пряшівський владика Григорій Таркович, Йоаникій Базилович розділяли русинів та українців. Відомий автор слов'янської граматики Арсеній Коцак наголошував про відмінність угорських русинів Східної Словаччини, хоча за основу своєї праці брав граматику Мелетія Смотрицького 1616 р. [8, с. 14-15]. Цих позицій дотримується і П.-Р. Магочій [4, с. 18].

На зламі XVIII-XIX ст. формується світська інтелігенція – М. Балудянський, П. Лодій, В. Кукольник, І. Орлай, Ю. Гуца-Венелін, котрі багато зробили для розвитку культури загалом у Росії, проте жодним чином не старалися для місцевих русинів-українців. Основні зусилля для розвитку культури та освіти в краї були покладені на місцеве греко-католицьке духовенство. М. Гайдош та ін. виокремлюють Й. де Камеліса, М. Лучкая, О. Духновича, які визнавали єдність русинів-українців Угорщини з Галицькими русинами та російськими малоросами. А революція 1848-1849 рр. сприяла поглибленню самоідентифікації русинів-українців. М. Гайдош та ін. позитивно оцінюють діяльність А. Добрянського, котрий хоч виступав за загальнослов'янську єдність, добивався єдності угорських русинів-українців з австрійськими [8, с. 16-20].

Оцінка О. Духновича та А. Добрянського П.-Р. Магочієм прямо протилежна до концепції русинів-українців – останній вказує, що згадувані діячі помилялися, вважаючи спільність угорських і галицьких русинів. На доказ цього канадський професор приводить досить невдалий, як для прикладу, уривок з автобіографії О. Духновича, котрий висловлює радість у 1849 р., побачивши російських воїнів, називаючи їх козаками [4, с. 24]. Очевидно, що в російській армії на той час козаків не було, і О. Духнович мав на увазі слов'ян, у тому числі й українців-малоросів.

У середині XIX ст. негативним явищем було створення І. Раковським та О. Духновичем граматик, котрі являли собою суміш церковнослов'янської мови та місцевої говірки (народної мови). М. Гайдош та ін. наголошують, що така мова була абсолютно неприродна для місцевого населення і не набула широкого поширення. З часом О. Духнович та І. Раковський відходять від ідеї самостійності русинського народу й приймають концепцію єдності угорських русинів з великоруським народом, що свідчить про еволюцію поглядів цих діячів, що є цілком логічним явищем. За версією П.-Р. Магочія, О. Духнович і став «будителем» русинів у XIX ст., у період поширення національних держав і націоналізму як ідеології загалом. Паралельно автор обережно наголошує, що деякі діячі «навіть проголошували необхідність створення народами, які вони представляли, незалежних держав» [3, с. 55-56]. Очевидно, що П.-Р. Магочій мав на увазі обділений територією «народ нізвідки». Вже через рік виходить солідне видання канадського професора з Історії України, де О. Духнович уособлює русофільську (великоруську) ідентичність, а «народ нізвідки» перетворюється на русинів-українців [2, с. 55-56]. Варто наголосити на радикальності метаморфоз в оцінках автора, і як наслідок – подвійних стандартів у науці.

Австро-угорський дуалізм 1867 р. призвів до погіршення в розвитку самосвідомості русинів. Угорська влада проводила тотальну мадяризацію, а все, що було пов'язане зі слов'янською єдністю, заборонялося на рівні держави. М. Гайдош та ін. наголошують не лише на мадяризації до Першої світової війни, а й словакізації місцевих русинів. Також вони вказують на більшу лояльність русинів-українців до слов'ян словаків, ніж угорців, що викликало прийняття місцевими русинами ідентичності словаків. Угорська влада намагалася нейтралізувати головним чином А. Добрянського, внаслідок чого частина світської інтелігенції русинів-українців змушена була емігрувати, а греко-католицьке духовенство було повністю мадяризованим [8, с. 21-24]. Даної теорії притримується також П.-Р. Магочій [4, с. 26]. Це не викликає заперечень і у російського дослідника даної проблеми Г. Матвєєва [5, с. 93].

Подальша доля русинів-українців Східної Словаччини пов'язувалася з Чехословаччиною. М. Гайдош та ін. позитивно оцінюють Русько-українську народну раду створену 17 листопада 1918 р., на чолі якої стояв Ю. Бращайко. Автори також згадують інші ради, котрі в цей час проголошували єднання русинів-українців з рештою українців. До речі, така ж рада раніше (8 листопада 1918 р.) виникла і в Старій Любовні (Східна Словаччина), де також проголошувалася єдність русинів-українців Словаччини з іншими українцями. Угорська ж влада, зі свого боку, створила Руську народну раду в Будапешті, котру очолив змодернізований Є. Сабов, та проголосила автономію під офіційною назвою – Руська країна. Русинська модель обстоє ідею визволення і становлення багатьох слов'янських народів після розпаду Австро-Угорщини, чим також легітимізує право русинів на власний саморозвиток [10, с. 65].

10 вересня 1919 р. за Сен-Жерменським договором Закарпаття відійшло до складу новоутвореної Чехословацької держави. Всім меншинам гарантувався захист і широкі культурні права. Проблема русинів-українців у Чехословаччині, на переконання авторів, мала два аспекти – як проблема Підкарпатської Русі та проблема Словаччини. Демократичний лад Чехословаччини дозволяв відкривати школи з мовами національних меншин. Проте, що стосувалося Східної Словаччини, то основну частку шкіл становили заклади Греко-Католицької Церкви, де навчалися на русинському діалекті. Перша державна школа з україномовними класами навчання в Чехословаччині виникла в Межилабірцях 1931 р. Єдиною середньою школою була державна руська гімназія, створена 1936 р. в Пряшеві. Тому вже лише погляд на мовне питання дозволяє зрозуміти повну відсутність підтримки українців-русинів, в той же час пропагування русинської меншості заохочувалося, як протиставлення українцям [8, с. 26-31]. Проте, на думку Кирила Шевченка, офіційна Прага підтримувала саме українофільський напрям, на підтвердження чого наводить заохочення імміграції з Галичини українців, що в дійсності мало місце [11, с. 42-45]. На противагу цьому твердженню, існує русинський міф, пов'язаний із автономними правами русинів 1919-1939 рр., позаяк у Чехословаччині існували русинські школи, культурні товариства тощо [10, с. 65-66].

Чітку прорусинську орієнтацію як окремого народу відстоював і П. Гойдич, який сам вважав себе русином. Противники проукраїнської концепції також стоять на позиціях русинської ідентичності єпископа П. Гойдича [1, с. 108-113]. Цікаво, що погляд на народну ідентичність єпископа Павла Гойдича збігається у представників обох концепцій.

Лише 1938 р. депутати від Пряшівського краю І. П'єшак та П. Жідовський вимагали автономію для русинів-українців Словаччини. Але події навколо Карпатської України, під впливом русофільського руху, котрий почав перемагати в Словаччині, розглядалися упереджено і більшість діячів висловилися проти територіального розширення Карпатської України за рахунок словацьких русинів-українців [8, с. 32-33]. Автори прорусинської концепції наполягають на тому, що Східна Словаччина підпадала під юрисдикцію словацької політичної адміністрації, а тому русини зазнали значної асиміляції [4, с. 40]. Цікаво, що представники русинського напрямку, зокрема П.-Р. Магочій, уникають інтерпретацій, пов'язаних з автономією 1938 р. та Карпатською Україною як незалежною державою українців [4, с. 44].

Цікаво, що з виникненням Словацької держави напередодні Другої світової війни влада всіляко ухилялася від підтримки русинського напрямку, особливо в період окупації угорцями Підкарпатської Русі. В цей час словацька влада застосовувала різні асиміляційні схеми, внаслідок чого за переписом 1940 р. русинів та українців у Словаччині нараховувалося на 30% менше, ніж у 1930 р. Русинам-українцям Словаччини не залишалося іншого виходу, як підтримувати комуністичний напрям, котрий ставав чимраз популярнішим [8, с. 33-37].

У післявоєнний період існує спільна думка щодо русинства в Словаччині – значні асиміляційні процеси (словакізацію), котрі відбувалися з русинами-українцями та русинами. Причинами були ліквідація Греко-Католицької Церкви, постійна боротьба з буржуазним націоналізмом, невдала політика українізації на теренах Словаччини, економічний занепад української спільноти. Проте русинський напрям відстоє думку, що русини-українці отримували більшу підтримку й саме це стало причиною втрати їх ідентичності [10, с. 66].

Після «оксамитового розлучення» асиміляційні процеси не припинилися і на зламі третього тисячоліття. Це зумовлюється роздільністю, а подекуди навіть конфронтацією русинсько-української та русинської інтелігенції. Деякі автори відстоюють думку, що саме об'єднання обох сторін дозволило б припинити асиміляційні процеси [8, с. 62].

Таким чином, незаперечним виглядає факт історичного формування двох основних етноідентифікаційних моделей на теренах Східної Словаччини, котрі існують до сьогодні – русинсько-української та русинської (як окремого народу). Звичайно, що в межах цих концепцій варто поглиблювати історичні студії, адже це дозволить виявляти історіографічні міфи обох напрямків. Варто зупинитися на ідеї польської дослідниці Еви Міхни, яка наголошує, що історія русинів (як певний конгломерат інтерпретацій) намагається виглядати більш давньою, яскравішою, позитивнішою, що все-таки не підтверджується конкретними фактами, а існує більше у вигляді припущень. Адже відоме явище, коли дослідники намагаються шукати історичні факти в давності, котрі не підтверджені джерелами – це робить такі дослідження радше романтичними, художніми романами, котрі можуть залишатися для нащадків у кращому випадку лише літературною спадщиною.

1. Громяк П. «Не єм Рус, не єм Українець, єм Русин...» (Павел Петро Гойдіч, 17.7.1888 – 17.7.1960). Што єм спостеріг на beatифікації Владыкы Павла Гойдіча, ЧСВВ // Русинський народный календар на 2002 р. – С. 108-113. 2. Магочій П.-Р. Історія України / П.-Р. Магочій. – Київ: Критика, 2007. – 640 с. 3. Магочій П.-Р. Народ нізвідки. Ілюстрована історія карпатських русинів / П.-Р. Магочій. – Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2006. – 126 с. 4. Магочій П.-Р. Русини на Словенську. Історичний перегляд / П.-Р. Магочій. – Пряшов: Русинська оброда, 2006. – 214 с. 5. Матвеев Г. Русинский вопрос в Чехословакии и Польше вмежвоенные годы / Г. Матвеев // Карпатские русины в славянском мире. Актуальные проблемы. – Москва, 2009. – С. 90-114. 6. Неменский О. Русинский национальный проект и русская идентичность / О. Неменский // Карпатские русины в славянском мире. Актуальные проблемы. – Москва, 2009. – С. 251-256. 7. Тімков М. Проблема автохтонності русинів Закарпаття в Австрійській історіографії ХІХ ст. / М. Тімков // Проблеми української історіографії. Матеріали всеукраїнської наукової конференції присвяченої тридцятиріччю українського історичного товариства і журналу «Український історик», 2 березня 2006 р. – Мукачево: ЕЛАРА, 1996 – С. 69-73. 8. Gajdole M., Konečnэ S., Muľinka M. Rusini/Ukrajinci v zrkadle polstoročia. Niektoré aspekty ich vэvoja na Slovensku po roku 1945 / M. Gajdole S. Konečnэ, M. Muľinka – Preľov: Universum, 1999. 9. Global Report on Slovakia. Comprehensive Analyses from 1995 and Trends from 1996 / Edited by Martin Vьtora and Pйter Hunčnk. – Bratislava : Sбndor Marбi Foundation, 1997. – 332 p. 10. Michna E. Rola historii w legitymacji aspiracji narodowych grup pogrnicza kulturowego. Casus Rusinow Karpatских / E. Michna // Копорова К. Studium Carpato-Ruthenorum. – Пряшів, 2009. – С. 57-67. 11. Љевченко К. Kulturni a narodnostni politika Prahy v Podkarpatskй Rusi v 1920 letech / К. Љевченко // Копорова К. Studium Carpato-Ruthenorum. – Пряшів, 2009. – С. 42-56. 12. Љолтес Р. Asimilačne procesy na slovensko-rusinskom etnickom pomedzi pred nastupom narodnэch hnuti / Р. Љолтес – // Карпатские русины в славянском мире. Актуальные проблемы. – Москва, 2009. – С. 49-44.